

Абу Бакр ал-Хоразмий 323 хижрий (935 милодий) йили Хоразмда тугилиб, илк таълимни шу ерда олади. Умрининг гуллаган даври-а (20-25 ёшларида) ватандан чикиб, Ирок ва Шомга боради, етук олим ва шоирлар билан танишиб, улардан таълим олади. Кейин Халабга бориб, машхур Хамдамийлар амири, шоир ва олимлар хомийси Абулхасан Сайфуддавла (944-967) билан танишиб, унинг саройида хизмат килиб, сўнг Бухорога келади, Сомонийлар саройида яшаб, вазир Абу Али ал-Балъамий (960-974 ва 992-996) билан дўстлашади, лекин у билан муносабати ёмонлашиб, Нишопурга йўл, олади. Бу ердаги таникли шоирлар Абулхасан ал-Казвиний, Абу Мансур ал-Багавий ва Абулхасан ал-Хакамийлар билан дўстлашиб, уларнинг шоирлик махоратидан бахраманд бўлади. Умуман Хоразмийнинг умри фожиалар ва рохатбахш этувчи онларга тўла. У турли шаҳарларда бўлиб, камокда ҳам ётиб чиқади, амирларнинг эътиборига тушиб бойлик ҳам орттиради, амалдорларнинг газабига учрайди ва х. к. Абу Бакр ал-Хоразмий Нишопурга келиб, бу ерда муқим яшай бошлайди. Талабаларга сабоқ беради, шеър ёзишни ўргатади, нишопурлик машхур адиб, шоир ва олимлар, шулар катори ас-Саолибий билан дўстлашиб, уларнинг мажлисларида иштирок этади. Яна Сомонийлар вазири ал-Утбий сикувидан кутилиш учун қочишга мажбур бўлади. Шоир бир неча вақтдан сўнг яна Нишопурга қайтади, умрининг охирида яккаланиб қолади ва ҳаётининг кейинги даври оғир мусибатлар билан ўтади. У хижрий 383 (милодий 993) йили Нишопурда вафот этади.

Абу Бакр ал-Хоразмийнинг адабий меросидан араб тилидаги катта девони ва «Рисолалари» бизгача етиб келган. Абу Бакр ал-Хоразмий «Рисолалари» Х аср насрий адабиётининг машхур ёдгорлиги ҳисобланади. Тил ва услуб жиҳатдан ниҳоятда пухта ишланган бу асар сажъ (кофияли наср) билан ёзилган бўлиб, шоир замонасидаги машхур кишилар: амир, вазир, лашкарбоши, кози, амадзор, факихларга, адиб ва тилшунос олимларга, яъни ал-Хоразмийнинг дўстлари ва хомийларига ёзилган хатлардир. Рисолалар мазмуни турли байрамлар, юкори мартабага кўтарилиш ва бирор муваффақиятни қўлга киритиш, ўлим, мансабдан четлатилиш, касаллик ёки уруш хавфи каби муносабатлар билан табрик ёки кайгу изхор этиб, тасалли бериш, тухфалар учун ташаккур айтиш кабиладир. Рисолалар орасида ал-Хоразмийнинг ўз шогирдларига ёзган мактублари ҳам кўплаб учрайди.

Ал-Хоразмий рисоаларининг аксарияти илм-фан, ақл-одоб, адолат, ҳиммат, дўстлик каби муҳим ижтимоий масалаларга бағишланган бўлиб, уларда қўлланган иборалар халқ хикматли сўзларига айланиб кетган.

Шоир рисоаларидан манбаларда келтирилган баъзи бир парчалар таржимасини берамиз: «Хурмат эҳсон билан баробардир... Дўстлашиш мурожаат эмас, хушмуомалаликлар, хушмуомалалик эса чуқур текшириш ва ўрганишни узокка чўзмайди ҳам, ҳисоб ва сарфни кўтармайди ҳам. Карамли киши таҳкирланса ҳам азиздир...

Сабабсиз узр гуноҳдир, ишонч йўқолиши билан қилинган такаллуф ҳақоратдир. Эҳтиётсиз (қилинган) дори-дармон касалликдир, унга хожат тушгандагина, у шифо бўлади... Олижаноб киши агар (бирова) жароҳатланса, (уни) боғлаб кўяди, йиртса — ямайди, агар бир томондан зарар келтирса, ҳар томондан фойда келтиради...

Олийҳиммат зафарининг каромати (шундаки), агар қўлга киритса, (бошқаларга) бе-ради, пасткаш зафарининг кабиҳлиги шундаки, агар қўлга киритса, кўпроқ қўлга киритишни истайди... Оталар ики хил: тугилиш отаси ва таълим бериш отаси, биринчиси жисмоний

хаёт сабаби, иккинчиси рухий хаёт сабабидир... Карамли киши гўзаллик билан савдо килади, мол билан савдо килмайди... газабли хурматни унутади, ях-шиликларни кўмиб юборади ва гунохсизлар учун жиноятлар вужудга келтиради. калбаки макташ хакоратлашдир. Пойдеворсиз курилган бино кулайди... Мухаббат хар кандай киммат нарсанинг бахосидир ва хар кандай юкори нарсанинг шотисидир... Агар хокимият атрофида адолат хукм сурмаса, у инкирозга юз тутуди... Ростгўй тил ёлгон сўзласа, тутулиб колади».

Яна бир бошка рисоласида шундай ёзади: «Одамлардан шундайлари борки, (хокимиятни) бошкарганда, нафси уни амалдан туширади, одамлардан шундайи борки, лавозимдан бўшаганда, фазилати уни яна ўрнига ўтказади», «Кимки одамлар калбларини овлайман деса, унга эхсон ва мурувват донларини сепиши, фазл ва олижаноблик тузокларини кўйиши керак».

Ал-Хоразмий шеърлари асосан касида, газал, васф ва хажвиётдан иборат. Агар унинг касидалари амир ва вазирларга багишланган бўлса, хажвий шеърлари эса асосан амалдорларга хамда ўз ракиби шоир ва адиб, макома жанрининг асосчиси Абулфазл ал-Хамадонийга (вафоти 1007 й.) карши каратилган. Ишкий мисралар, махбубни тараннум этиш хам ал-Хоразмий ижодида асосий ўринни эгаллайди.

Унинг шеърларига хос нарса шуки, шоир тазминни (ўз шеърига бошка шеърни киритиб кетиш) жуда кўп қўллаган.

Ўша вақт шоирларида кексаликдан шикоят килиш жуда кенг таркалган эди.

Ал-Хоразмийнинг хам кариликдан нолиб ёзган шеърлари анча учрайди. Масалан: «Соч окидан шикоят килиб, унга зулм килаётганингни кўриб турибман, соч оки бир экин (бўлса), унинг уруги умрдир. У гўё шароб, хумор уни ўзига жалб килади, ахир хумори хажв килиниб, шароб макталарди-ку».

Ал-Хоразмий ижодида шаробни мактаб ёзилган шеърлар хам учрайди, лекин шоир майнинг киши хаёти учун зарарли эканини хам унутмаган:

«Коса ва чўнтакнинг иккаласини (баробар) тўлдиришга хукм килмаган, косани тўлдириш учун чўнтак бўшатиш керак», дейди шоир.

Жамият учун иллат бўлган ишэкмас, дангаса кишилар хакида ёзар экан, улардан хазар килишга даъват этади:

«Дангасанинг хожатида унга хамрох бўлма, канча солих кишилар бошканинг фасоди билан бузилиб кетмадилар». Бошка бир шеърида ёзади:

«Улуг одам кичик одамнинг сухбати билан кичик бўлмайди, бал-ки кичик одам улуг одам хизматида улуг бўлади». Яна бир шеърида:

«Икки нарса кишида бирлаша олмади: динорларга мухаббат ва дўстга мухаббат».

Бошкасида:

«качон замонани койисанг, сабр килувчини койиган бўласан, сен йиглайсан, койилаётган (замона) эса кулади» в. б.

Абу Бакр Мухаммад ибн ал-Аббос ал-Хоразмийнинг бой ижодий мероси барча Шарк ва гарб олимлари томонидан кизгин ўрганилган ва ўрганилмокда.

Ас-Саолибий «Йатимат ад-Дахр» асарида ал-Хоразмий хакида махсус тўхтаб, уни «Замонасининг энг доноси, одоб денгизи, наср ва назмнинг туги, фазл ва идрок оламидир. Ажойиб ва ибратли балогатни (ўзида) мужассамлаштирганди», деб таърифлайди.

Ас-Саолибий ал-Хоразмийнинг ўз мулохазасининг ўткир, гўзал ва ишонарли бўлиши билан хар кандай йигилишда голиб чиқиши, унинг рисолалар девони жилдларга

ажратилиб кенг таркалган, шеърлар девони ҳам худди шундайлигини алоҳида таъкидлаб ўтади.

Ўрта аср муаллифлари Утбийнинг «Тарихи ал-Йамини», ибн ал-Асирнинг «Комил фи-тарих», ибн Халликоннинг «Вафайат ал-аъй-ан» ва қаххрлнинг «Муъжам ал-муъаллифин» каби асарларида Абу Бакр ал-Хоразмий асарларига юкори баҳо берилиб, у хақида ким-матли маълумотлар келтирилгандир.

Шунингдек,, ал-Хоразмийнинг хаёти ва ижоди хақида Оврўпо олимлари В. Альвардт, К. Брокельман, Х. Гибб ва бошқалар ўз ишиларида эслаб ўтишган.

Абу Райхон Беруний ўз ижодида ал-Хоразмийнинг бой ижодий меросидан кенг фойдаланган.

Ал-Хоразмий Марказий Осиёда X аср адабий хаётидаги араб тилида ижод этган машхур адиб ҳамда сўнгги бадиий жараёнга катга таъсир кўрсатган ижодкор сифатида тилга олинади.

И. Элмуродов